

УДК 342.7:342.726:316.647.82

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.48>**Невідома О.А.**

*аспірантка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0009-0006-7588-5140*

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ЄСПЛ У СПРАВАХ ЩОДО ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Актуальність теми дослідження. Питання гендерної рівності є одним з найбільш пріоритетних на міжнародному рівні, що, зокрема, відображено у Цілях сталого розвитку ООН. У свою чергу розвиток практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) призводить до формування нових юридичних стандартів у сфері забезпечення гендерної рівності, які впливають на національні правові системи держав-членів Ради Європи.

Аналіз рішень ЄСПЛ дає можливість виявити типові порушення, що регулярно виникають у різних державах. Це може вказувати на глибоко вкорінені проблеми: соціальні, культурні чи правові, які потребують системного вирішення.

З іншого боку аналіз справ ЄСПЛ дозволяє оцінити, наскільки ефективно працюють наявні механізми захисту від гендерної дискримінації.

Стан опрацювання тематики. Тематика нашого дослідження є актуальною та є предметом неодноразових наукових досліджень. Так, Грицай І. у своїй дисертації розглядає механізм забезпечення гендерної рівності в контексті практики ЄСПЛ, звертає увагу на теоретичні та правові основи недискримінації, акцентуючи увагу на рішеннях ЄСПЛ, що сприяли розвитку цього принципу [1]. Літошко В. аналізує міжнародний досвід та практику ЄСПЛ щодо забезпечення гендерної рівності в правовій та безпековій сферах. Вона звертає увагу на роль правових механізмів у пропагуванні рівності та недискримінації [2]. Білонько І. аналізує рішення ЄСПЛ

щодо питань домашнього насильства, зокрема щодо жінок, і досліджує, як суди застосовують принцип недискримінації при вирішенні цих справ [3]. Болдіжар С. натомість звертає увагу на питаннях трансплантації та репродуктивних прав, які безпосередньо мають відношення до гендерної рівності, виходячи з того, що, наприклад, репродуктивні права безпосередньо стосуються права жінки на особисту недоторканність, а його обмеження призводить до гендерної нерівності, порушуючи право жінок на прийняття рішень щодо власного тіла [4].

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати еволюцію підходу ЄСПЛ щодо питань гендерної рівності та дискримінації.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні відбувається постійний розвиток практики ЄСПЛ у справах, що стосуються гендерної рівності, відтак є потреба у тому, щоб здійснювати їх аналіз для відстеження змін та пошуку тенденцій.

У справі «Oruz v. Turkey» ЄСПЛ визнав загальну природу положень своєї Конвенції і явно вказав, що, коли мова йде про дискримінацію проти жінок, «[...] ЄСПЛ повинен враховувати положення більш спеціалізованих правових інструментів [...]», таких як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Незважаючи на те, що, через свою природу як документ, який надає загальний захист (переважно) цивільним та політичним правам, Європейська конвенція з прав людини не містить, наприклад, статті

про насильство на гендерному ґрунті. Однак судова практика ЄСПЛ обійшла положення Конвенції, такі як Стаття 8 і Стаття 3 разом із Статтею 14 [5].

Значущість розгортання та відхилення гендерних стереотипів, незалежно від статі та претензій заявника, має суттєве значення, враховуючи систематичне невігідне становище, в якому жінки опиняються на робочому місці. Цей невігідний стан може бути проілюстровано, серед іншого, наявністю гендерного розриву в оплаті праці в Європі, менш високооплачуваною працею для жінок та значущим материнським штрафом.

Показовим прикладом є справа, яка демонструє еволюцію підходу ЄСПЛ до рівності, це справа «Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal». Тут ЄСПЛ мав справу з 50-річною жінкою, яка страждала від гінекологічного захворювання, через яке їй довелося пройти операцію. Операція не вдалася, оскільки заявниця відчувала серйозний біль, недостатність, проблеми з сидінням і ходьбою, і вона не могла займатися сексом. Вона впала в депресію і мала самогубні наміри. Після виграшу у нижчих судах Верховний адміністративний суд Португалії зменшив компенсацію за немайнові збитки з 80 000 до 50 000 євро. Він також зменшив компенсацію для домогосподарки з 16 000 до 6 000 євро. ЄСПЛ обґрунтував свої рішення тим, що (і) операція лише ускладнила її вже існуючу ситуацію, і (ii) заявниця вже мала двоє дітей і була в «[...] віці, коли стать не так важлива, як в молодших роках, її значущість зменшується з віком». Стосовно зменшення суми, виділеної на витрати на домогосподарку, Верховний суд обґрунтував це тим, що, у зв'язку із віком її дітей, їй, ймовірно, «[...] потрібно було дбати лише про чоловіка». Заявниця звернулася до ЄСПЛ з прав людини і стверджувала, що порушено її право на приватне життя за Статтею 8 разом із Статтею 14. Приймаючи своє рішення, ЄСПЛ звернув увагу на стереотипи в обґрунтуванні Верховного адміністративного суду Португалії щодо способу уявлення

сексуального життя 50-річної жінки. Зокрема ЄСПЛ підкреслив, що «[...] питання, що тут виникає, не стосується розгляду віку або статі як таких, але передбачення, що сексуальність не є так само важливою для п'ятдесятирічної жінки і матері двох дітей, як для когось молодшого віку. Це передбачення відображає традиційну ідею жіночої сексуальності як взаємозв'язку з вагітністю і, таким чином, ігнорує її фізичну та психологічну важливість для самореалізації жінок як осіб» [6].

Підкреслюючи стереотипний та упереджений підхід національного суду, ЄСПЛ виявив схожість між справою заявника та двома іншими рішеннями, що стосуються медичної недбалості проти двох чоловіків у віці п'ятдесят п'ять і п'ятдесят дев'ять років відповідно. У цих випадках португальський суд не вважав винагороди занадто великою, враховуючи «великий шок» чи «сильний психічний шок», який відчували позивачі, що зазнали незворотних наслідків для свого сексуального життя через медичні помилки. У жодному з цих випадків Верховний суд не враховував вік чи елементи особистого життя позивачів. З по суті очікується та приймається, що чоловіки прагнуть статевих відносин, незалежно від віку, але статева активність жінки безпосередньо пов'язана із її роллю матері та після цього вікового проміжку не вважається необхідною чи важливою для її життя. Через вищезазначену порівняльну аналогію ЄСПЛ ідентифікував патріархальне сприйняття, через яке Верховний суд приймав свої рішення. Теоретичним тлом було поєднання формальної рівності, оскільки ЄСПЛ провів пряму паралель між судовим обробленням двох чоловіків та заявника в аналогічних ситуаціях, та елементів суттєвої рівності. Крім того, ЄСПЛ уявив уявлення національного суду та патріархату, а також упередження, які порушують ці уявлення. Тим не менше, дискримінацію можна встановити без порівняльного підходу, який, фактично, може завдати шкоди сутності неправомірної дискримінації та недолікам підпорядкування, що виникають з такої

дискримінації, на що звернула увагу суддя Юджівська. Суддя висловила думку, що «[...] чим більше рівності надається за законом, тим більше виразні стають гендерні дискримінаційні стереотипи, з огляду на те, що уявлення про ‘традиційні’ ролі чоловіків і жінок настільки глибоко усталені». З огляду на це заявлення, для того щоб усунути дискримінацію, ролі чоловіків і жінок повинні бути переформульовані настільки, щоб не існувало чоловічого компаратора з метою демонстрації гендерної нерівності [6].

Окрім справ, в яких сам заявник аргументував порушення Статті 14 разом із іншими статтями, є ті випадки, де заявник не стверджував порушення статті про недискримінацію, і, отже, елементи статі, гендерної нерівності і/або гендерної дискримінації не були розроблені і/або не впливали на рішення.

Для розвитку цього аргументу вказується на справу «Rantsev v. Cyprus and Russia». Ця справа стосувалася торгівлі жінкою до Кіпру для сексуальної експлуатації. Жінку, Оксану Ранцеву, знайшли мертвою. Не захищаючи її від торговця, Кіпр визнався в порушенні процедурних аспектів Статей 2, 4 і 5, тоді як Росія визнана порушенням процедурних аспектів Статті 4. Ключовим аспектом цієї справи була програма «рожевої візи», яка полегшила торгівлю жінками між двома країнами того часу. Незважаючи на послідовний контекстуальний аналіз торгівлі та сексуальної експлуатації жінок на Кіпрі того часу, ЄСПЛ не розглянув гендерний елемент справи, та всі її аспекти, від моменту, коли її торгували, до моменту, коли потрібно було розслідувати її смерть. Раніше обговорювані справи включали чіткий елемент відмінного ставлення до чоловіків і жінок в тому, що самі заявники аргументували, що відбулося порушення Статті 14. Однак для того, щоб сприймати Rantsev як такий, потрібно було б докладно розробити та концептуалізувати торгівлю в широкому соціальному контексті, щось, що, як показано в позиції ЄСПЛ у цій справі, він не був здатен і/або не був готовий зробити [7].

У багатьох випадках ЄСПЛ звертав увагу на важливість гендерної рівності. Наприклад, він зауважує, що це є важливою метою для країн Ради Європи, «[...] одним із ключових основних принципів Конвенції [...]», і що для виправдання відмінностей у поводженні з чоловіками та жінками будуть потрібні «дуже важливі» причини. Однак в підході ЄСПЛ до гендерної рівності бракує ґрунтовного концептуального визначення, оскільки досі не було концептуалізовано її зміст. Відсутність такого визначального та семантичного каркасу призвела до труднощів у справах, пов'язаних із носінням ісламського одягу. З урахуванням важкостей, пов'язаних із цією темою, відповідна судова практика буде розглянута у цьому розділі, відокремленому від іншої судової практики. Це тому, що ця тема зазнала впливу надмірних узагальнень, помилковими уявленнями та загальними заявами щодо гендерної рівності. У всіх випадках, які обговорюються нижче, гендерна рівність якимось чином виникає. Наприклад, у справі «Dahlab v. Switzerland» ЄСПЛ описав хустку як «[...] потужний зовнішній символ [...]», носіння якої «[...] здається нав'язується жінкам [...] і яке [...] важко узгоджувати з принципом гендерної рівності». У цьому світлі ЄСПЛ аргументував, що:

«Отже, здається важко узгодити носіння ісламської головної хустки з посланням терпимості, поваги до інших і, передусім, рівності та недискримінації, яке всі вчителі в демократичному суспільстві повинні подавати своїм учням» [8].

Шлях, яким розвивалася ця судова ухвала, був внутрішньо пов'язаний з тим, що заявниця була вчителькою початкових класів. ЄСПЛ висловив занепокоєння про вплив, який може мати головна хустка на молодших школярів. Однак він не розглядав суті гендерної рівності, не уточнював сприйнятого зв'язку між носінням головної хустки та гендерною нерівністю, і не пояснював, чому або як хіджаб може впливати на молодших дітей. Крім того, не було пояснено, як носіння хіджабу не може

бути згоджено, зокрема, із принципом недискримінації, і не було зроблено жодних спроб розглядати обернений аргумент: а саме, що заборона жінці вибирати прикривати волосся може фактично становити дискримінаційну практику саму по собі.

Натомість в окремій думці у справі «Şahin v. Turkey» суддя Тулкенс підкреслила:

«Носіння головної хустки вважається [...] синонімом відчуження жінок. Заборона носіння головної хустки вважається, отже, сприянням рівності між чоловіками і жінками. Однак який, фактично, зв'язок між заборонаю та статевою рівністю? [...] Що відсутнє в цьому обговоренні – це думка жінок, як тих, хто носить головну хустку, так і тих, хто вибрав не робити цього» [9].

У цьому світлі, і як стверджує суддя Тулкенс, ЄСПЛ був патерналістичним і не враховував право на особисту автономію, яке захищається статтею 8. Фактично, в рішенні у справі «Şahin v. Turkey» ЄСПЛ зауважив, що «головною рисою республіканської ідеї

була участь жінок у громадському житті та їхня активна участь в суспільстві». Хоча це має важливе значення, ЄСПЛ не розглядав наслідки того, як відмова жінці від головного убору може полегшити її участь у суспільстві, і також не врахував, що це потенційно може заважати такій участі.

Крім цього, ЄСПЛ не вжив жодних заходів для уведення інтерсекційного погляду на питання, а саме того, що це також питання гендеру, оскільки саме жінки застосовують вуаль.

У справі «Şahin v. Turkey» ЄСПЛ використав недостатньо обґрунтоване посилання на гендерну рівність як виправдання для того, щоб запобігти жінкам використовувати свою свободу в релігійних справах [9].

Висновки. Аналіз практики ЄСПЛ щодо питань гендерної рівності демонструє значну еволюцію підходів ЄСПЛ, але також виявляє певні проблемні аспекти та обмеження. Перш за все ЄСПЛ продемонстрував прогресивний підхід у справах, пов'язаних з насильством проти жінок та гендерними стереотипами.

Анотація

У цьому дослідженні здійснено аналіз еволюції підходу Європейського суду з прав людини до питань гендерної рівності. Звертається увага на ключові кейси ЄСПЛ, у яких висвітлено різні аспекти проблеми, зокрема насильство проти жінок, гендерні стереотипи, торгівлю людьми тощо. Метою цього дослідження є виявлення тенденцій у практиці ЄСПЛ щодо захисту прав жінок, а також проблемних аспектів під час оцінки ЄСПЛ різних питань, що пов'язані з гендерною рівністю. Методологія дослідження ґрунтується на аналізі декількох кейсів ЄСПЛ.

Аналізуються справи «Opuz v Turkey» та «Carvalho Pinto de Sousa Morais v Portugal». Їхній аналіз демонструє готовність ЄСПЛ враховувати міжнародні документи, такі як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Водночас виявлено проблемні аспекти у підході ЄСПЛ, зокрема у справах «Rantsev v Cyprus and Russia», де ЄСПЛ не врахував гендерний аспект та інтерсекційність проблеми.

Окрему увагу приділено аналізу справ, які пов'язані з носінням ісламського одягу («Dahlab v Switzerland» та «Şahin v Turkey»), які продемонстрували непослідовність та недостатню обґрунтованість у застосуванні принципу гендерної рівності з боку ЄСПЛ. Встановлено, що ЄСПЛ часто посилається на важливість гендерної рівності, але разом з тим не наводить чіткого визначення цього поняття та його змісту, а це має наслідком те, що виникають труднощі у справах, де перетинаються питання гендерної рівності, релігійної свободи та культурної ідентичності.

Автором здійснено узагальнення результатів дослідження та вказано на обмеження у підходах ЄСПЛ, зокрема брак комплексного інтерсекційного підходу до гендерних питань. Разом

з тим запропоновано напрямки подальших досліджень та рекомендації щодо вдосконалення практики ЄСПЛ у питаннях гендерної рівності, включаючи розробку чіткої та послідовної концепції гендерної рівності.

Ключові слова: гендерна рівність, дискримінація за ознакою статі, ЄСПЛ, права жінок, судова практика.

Nevidoma O. A. Evolution of the ECtHR's Approaches in Cases Concerning Gender Equality Summary

This article is dedicated to analyzing the evolution of the European Court of Human Rights' (ECtHR) approach to gender equality issues. It highlights key cases that address various aspects of this issue, including violence against women, gender stereotypes, human trafficking, and more. The aim of this research is to identify trends in the ECtHR's practice regarding the protection of women's rights, as well as problematic aspects in the Court's assessment of various gender equality-related issues. The research methodology is based on an analysis of several ECtHR cases.

The cases of «Opuz v Turkey» and «Carvalho Pinto de Sousa Morais v Portugal» are analyzed, demonstrating the ECtHR's willingness to consider specialized international documents, such as the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), as well as its efforts to combat gender stereotypes in judicial practice. At the same time, problematic aspects of the ECtHR's approach have been identified, particularly in cases like «Rantsev v Cyprus and Russia», where the Court did not take into account the gender aspect and the intersectionality of the issue.

Special attention is given to the analysis of cases related to the wearing of Islamic clothing («Dahlab v Switzerland» and «Şahin v Turkey»), which revealed inconsistencies and insufficient justification in the ECtHR's application of the principle of gender equality. It has been established that the ECtHR often refers to the importance of gender equality, but at the same time does not provide a clear definition of this concept and its content, which leads to difficulties in cases where issues of gender equality intersect with religious freedom and cultural identity.

The article summarizes the research findings and points out limitations in the ECtHR's approaches, particularly the lack of a comprehensive intersectional approach to gender issues. At the same time, directions for further research and recommendations for improving the ECtHR's practice in gender equality matters are proposed, including the development of a clear and consistent concept of gender equality.

Key words: gender equality, gender discrimination, ECtHR, Women's Rights, judicial practice.

Список використаних джерел:

1. Грицай О. І. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 42 с.
2. Літошко В. Міжнародний досвід та процесність забезпечення гендерної рівності у сфері безпеки і права. *Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 10–11.06.2021). С. 92–94.
3. Білонько І. П. Домашнє насильство стосовно жінок і принцип недискримінації: аналіз практики Європейського суду з прав людини. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2022. Вип. 2 (9). С. 120–129.

4. Boldizhar S., Pishta V. ECHR Position on Transplantology and Reproductive Rights: Main Aspects. *Studia Iuridica. Cassoviensia*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Právnická fakulta. ISSN 1339-3995, ročník 5. 2017, číslo 2. P. 25–34.
5. Case of Opuz v. Turkey. Application no. 33401/02. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2233401/02%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-92945%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2233401/02%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-92945%22]}).
6. Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal. Application no. 17484/15. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2217484/15%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-175659%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2217484/15%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-175659%22]}).
7. Case of Rantsev v. Cyprus and Russia. Application no. 25965/04. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2225965/04%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-96549%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2225965/04%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-96549%22]}).
8. Case of Dahlab v. Switzerland. Application no. 42393/98. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2242393/98%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22ADMISSIBILITY%22\],%22itemid%22:\[%22001-22643%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2242393/98%22],%22documentcollectionid%22:[%22ADMISSIBILITY%22],%22itemid%22:[%22001-22643%22]}).
9. Şahin v. Turkey. Application no. 9043/02. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22sahin%20v.%20turkey%22\],%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22itemid%22:\[%22001-81077%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22sahin%20v.%20turkey%22],%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22itemid%22:[%22001-81077%22]}).